

Kazimierz Prus
Uniwersytet Rzeszowski

Nowa słowacka praca o Iwanie Turgieniewie

Książka Antona Repoňa *Obraz artystyczny człowieka w świecie powieściowym I. S. Turgieniewa* dotyczy poetyki postaci w świecie przedstawionym głównych powieści znanego pisarza rosyjskiego, którego twórczość wpłynęła na rozwój realizmu europejskiego. Chociaż ten dorobek był różnie oceniany w XX wieku, to w świadomości literaturoznawców dziedzictwo Turgieniewa, jego zawartość etyczno-estetyczna do dziś zachowała aktualność. Dlatego też badacz słowacki poprzez analizę przedsięwzięć twórczych Turgieniewa, ich głównych zasad i stylowych rozwiązań, chce pokazać pisarza w jego ewolucji od romantyzmu do realizmu, perspektywiczności jego metody twórczej, od poglądów estetycznych, koncepcji człowieka, typologii postaci, portretów psychologicznych i interpretacji postaw do wykorzystania środków stylistycznych, tropów w budowaniu świata przedstawionego powieści. Metodę twórczą autor rozumie za M. S. Kaganem jako sposób poznania rzeczywistości, interpretacji życia i jego praw, przetwarzania rzeczywistości w obrazowy temat sztuki, zbudowanie systemu znaków obrazowych, które zachowują informację twórczą i przekazują ją czytelnikowi. Metoda twórcza jest traktowana jako jeden z elementów stylu autora. Z tego względu autora będzie interesować wybór środków językowych i kompozycyjnych, ich połączenie, wieloznaczność semantyczna, zabarwienie subiektywne i emocjonalne. Analiza leksykalno-obrazowa formy epiki Turgieniewa pozwoli mu lepiej poznać podbudowę metody twórczej pisarza, bogatej w porównania, środki wyrazu artystycznego przeniesione z romantyzmu do realizmu.

Badacz koncentruje się na obrazie człowieka w świecie przedstawionym powieści Turgieniewa, sposobach modelowania postaci i ich typologii. Refleksja krytyczna nad powieściami *Rudin*, *Szlacheckie gniazdo*, *W przededniu*, *Ojcowie i dzieci* – jest bazą uwag o metodzie twórczej Turgieniewa-pisarza i jego związkach ze społeczno-filozoficznymi i historycznymi poglądami twórcy. Metoda komparacji i typologii pozwala badaczowi śledzić zasady przedstawiania człowieka, a koncepcja człowieka traktowana jest jako główna oś poetyki powieści turgieniewowskiej. Ponieważ późniejsze

powieści autora – *Dym i Nowizna* – są w literaturoznawstwie traktowane jako odmienne od tych z lat 50.–60. XIX wieku, realizujące nowy typ powieści, będą w pracy omówione pobieżnie.

W rozumieniu procesu literackiego badacz podąża za ustaleniami literaturoznawstwa rosyjskiego, czasem bezkrytycznie. Na s. 9 mówi np. o tym, że Puszkina, Lermontow i Gogol zapoczątkowali nowe drogi rozwoju literatury rosyjskiej, stworzyli pierwsze wzory jej realistycznego ukierunkowania. Związek Puszkina z realizmem jest wątpliwy, a i pozostałych trudno jednoznacznie zaszeregować, bo ich powiązania z romantyzmem są istotniejsze przecież. Nazywanie Gogola twórcą realizmu społecznego, a Lermontowa – psychologicznego, Hercena – filozoficznego jest dużym uproszczeniem (s. 11, 22). W polskiej rusycystyce historycznoliterackiej Gogol to kontynuator XVIII-wiecznego realizmu spod znaku Lesage'a (Andrzej Walicki). W duchu rosyjskim również na s. 10 do „szkoły pseudomajestatycznej” zalicza Władimira Benediktowa, który jako poeta nie może być łączony z Gedeonowem i Kukolnikiem – właściwymi reprezentantami tej szkoły dramaturgicznej.

Właściwie naświetla sytuację w literaturze lat 40., w momencie wkroczenia do niej Turgieniewa. Dobrze ocenia znaczenie *Zapisków myśliwego*, ich demokratyzmu w ukazywaniu problematyki społecznej, dogłębnego poznania życia warstwy szlacheckiej, konkretnych przedstawicieli klasy społeczno-historycznej. Śledzi odrzucenie przez pisarza subiektywizmu i romantycznego indywidualizmu, sposoby dotarcia do wnętrza człowieka, jego koncentrację na duchowym wymiarze osobowości z jej emocjonalnością, dążenie do syntetyzowania świata realnego z idealnym. To łączenie dwóch światopoglądów, dwóch metod twórczych opisuje, powołując się na uwagi ówczesnej krytyki rosyjskiej o Turgieniewie (Nikołaj Niekrasow, Michaił Sałtykow-Szczedrin, krytycy-esteci „szkoły sztuki czystej”, krytyka rewolucyjnych demokratów). Rozbudowane zaś uwagi (s. 19–22) o recepcji Turgieniewa na Słowacji – są niepotrzebne, ale wywód o liryzmie, elegijności wiąże się z dalszym tokiem rozważań badacza w części zasadniczej rozprawy.

Autor dokumentuje romantyczne wpływy w twórczości Turgieniewa w kontekście ideowych i estetycznych sporów lat 30.–40. W podrozdziale *Elementy romantyzmu w filozofii miłości i ich kształt artystyczny* odnotowuje wpływy pesymizmu kosmicznego, związki z filozofią kółka Stankiewicza, koncepcją Schellinga, romantycznym rozumieniem miłości. Szczegółowo omawia właściwości, rolę uczucia w świecie bohaterów autora *Rudina*, gdzie próba miłości decyduje o ocenie pozycji społeczno-historycznej bohatera. Zwraca uwagę na romantyczne podejście twórcy do przyrody, próby harmonijnego łączenia człowieka z naturą. Dokumentuje praktycyzm bohatera, który oddziela go od rzeczy idealnych i piękna.

Kolejny fragment uwag wstępnych poświęcono obrazom przyrody i ich znaczeniu estetycznemu i filozoficznemu. Te rozważania ujawniają emo-

cyjonalny związek pisarza z rosyjską przyrodą, siłą moralną i harmonią duchową ludu. Pisarz był piewą łąk, szlacheckich alej i ogrodów, w duchu Tiutczewa i Feta potrafił opisać ich piękno, nie swoje stany i odczucia, ale realny krajobraz przeniknięty światopoglądem twórcy. Przyroda pełni w świecie Turgieniewa funkcję paraleli psychologicznej dla świata ludzi, jest często zwierciadłem przeżyć wewnętrznych człowieka. Poznajemy, które stany natury lubi opisywać, jak zmiany przyrody są wykorzystywane w tekstach. Interesują badacza środki stylistyczne tekstów, ich funkcjonalne zastosowanie w opisach dynamiki natury. Emocjonalno-liryczne obrazy przyrody, powiązane z ideologią, psychologią i filozofią postaci, badacz uważa za szczególne osiągnięcie pisarza.

Najobszerniejszym materiałowo fragmentem pracy jest rozdział drugi o zobrazowaniu człowieka w świecie powieściowym Turgieniewa. Autor omawia pozycje autora, maski narratora i postaci, funkcje dygresji odautorskich w tekstach, znaczenie granic wolności narratora, role form podawczych. Widzi brak u narratora cech autobiograficznych, indywidualizacji charakterystyki psychologicznej, brak oglądu olimpijskiego, pełnej wiedzy o świecie przedstawionym, predylekcję do prowadzenia dialogu z czytelnikiem. Na wybranych fragmentach tekstów bada zastosowanie introspekcji i autorefleksji, punktu widzenia postaci, rysu charakterystycznego, mieszanie się realizmu z romantyczną subiektywnością przy specyficznej koncepcji bytu jednostki. Interesują badacza typowe sposoby modelowania postaci poprzez wygląd zewnętrzny, zachowania, psychologię, sposób bycia, życiowe wybory. Śledzi wpływ na bohatera jego prehistorii (wychowanie, środowisko, filozofia, moralność, pozycja społeczna). Konstatuje wagę typizacji moralno-psychologicznej postaci, rolę epilogów w powieściach pisarza, kontrastów i analogii postaw, sporów ideowych bohaterów i ich związków z przyrodą.

Najobszerniejsza część rozdziału dotyczy typologii postaci powieściowych. Rozbudowując i modernizując typologię Andreja Červeňaka, Repon wyodrębnia kategorię bohaterów starej daty, wsteczników (Marfa Timofiejewna Pestow z *Rudina*, Anton – stary sługa Ławreckiego ze *Szlacheckiego gniazda*, Arina Bazarowa z *Ojców i dzieci*, Tymofiejcz – były sługa Bazarowa z *Ojców i dzieci*), którzy dążą do spokoju, zachowania godności, niezależności, tradycyjnej moralności i patriarchalnych stosunków społecznych, tradycji i utrwalonych norm życia.

Drugą grupę stanowią ludzie niższej kategorii. Są to zwykle niezadowoleni egoiści, nieudacznicy życiowi skoncentrowani na własnej karierze (Pandalewski i Pigasow z *Rudina*, ojciec Lizy Kalitinej i żona Ławreckiego ze *Szlacheckiego gniazda*, Panszyn i Gedeonowski ze *Szlacheckiego gniazda*, Kurnatowski i Nikołaj Stachow z *W przededniu*).

Trzecią grupę tworzą ludzie wyższej kategorii. Prezentują bogate życie duchowe, różne postawy życiowe (Leźniew i Wołyncew z *Rudina*, Basistow i Michalewicz z *Rudina*, Berseniew i Szubin z *W przededniu*, Paweł, Niko-

łaj i Arkadij Kirsanowowie z *Ojców i dzieci*). Są to bohaterowie uczciwi, stateczni, odważni, pewni siebie w słowach i czynach. Status zapewnia im arystokratyczne pochodzenie, niezależność i patriarchalność. Ważną rolę w ich życiu odgrywa miłość, kompensująca ograniczoność społecznego i etycznego statusu tych postaci.

Najcenniejszą grupę stanowią postaci najwyższej kategorii. Są to główni bohaterowie powieści ukazani w związkach ze środowiskiem, społecznością i światem. Ich życia nie pętają normy społeczne, nie przysposabiają się też do obcego im świata. Są prorokami nowych idei (Rudin, Bazarow).

W kolejnym podrozdziale badacz zarysowuje Turgieniewowski ideał człowieka. Jest to ideał miłości, harmonii wiecznej przyrody z życiem człowieka w warunkach społecznej sprawiedliwości. Idealni bohaterowie często popadają w konflikt ze społeczeństwem, połączeni miłością z konkretnymi ludźmi, maksymaliści moralni, bezkompromisowi bojownicy o swoje idee, są pozbawieni harmonii ludzi „złotego środka”.

Poza przyjętą typologią postaci znaleźli się „zbędni ludzie”, których badacz wiąże z wyższą i najwyższą kategorią. Interesuje go geneza tego typu ludzi, związki z hamletyzmem i donkiszoterią. Tu również badacz charakteryzuje zbędnych ludzi z późniejszych powieści (*Dym, Nowizna*). Referuje też problematykę zbędnych ludzi w refleksji literaturoznawczej Słowaków.

Ostatni rozdział pracy Repoña bardzo luźno wiąże się z jej zasadniczym tematem. Autor dokonuje bowiem przeglądu recepcji, głównie estetycznej, spuścizny Turgieniewa przez symbolistów rosyjskich. Śledząc wypowiedzi paraliterackie Dymitra Mereżkowskiego, Akima Wołyńskiego, Andrieja Bielego, Innocentego Annińskiego, Władimira i Sergiusza Sołowjowów, Walerija Briusowa, Wiktora Rozanowa pragnie dokumentować wpływ poetyki wielkiego pisarza na starszych i młodszych symbolistów, przedstawicieli modernizmu rosyjskiego. Ten fragment pracy stanowi jednak dysonans w całości skoncentrowanej na problematyce bohaterów turgieniewowskich. Dopełnia estetyczny rezonans jego dzieła, ale głównie to rozszerza objętość dość szczupłej rozprawy.

Zakończenie jest podsumowaniem i uogólnieniem wywodów. Zbierając prawidłowości w poetyce Turgieniewa-epika, badacz ustosunkowuje się do typologii postaci zaproponowanej wcześniej przez Červeňaka i kumuluje własne obserwacje o bohaterach największego romantyka wśród pisarzy realistów rosyjskich.

Interesującą częścią rozprawy jest komentowane kalendarium życia i twórczości Iwana Turgieniewa (1818–1883). Autor wykorzystuje opracowanie N. N. Mostowskiej, a w komentarzach koncentruje się na warsztacie, estetyce pisarza. Taki aneks do rozprawy jest rzadkością w pracach literaturoznawczych zarówno na Zachodzie, jak i Wschodzie, w wykonaniu słowackiego rusycysty nie tylko jest kierowany do nieorientowanego odbiorcy, ale znacznie poszerza objętość pracy i stanowi jej element poznawczy.

Praca Repoňa ma charakter naukowy, co podkreślają też dwa streszczenia, w języku rosyjskim i angielskim. Monografię zamyka wykaz wykorzystanej literatury. Autor odnotowuje najważniejsze opracowania krytyczne dotyczące Turgieniewa, głównie rosyjskie, czeskie, słowackie i kilka zaledwie anglojęzycznych. Zabrakło paru ważnych prac rosyjskich o estetyce pisarza (np. P. G. Pustowojt, S. M. Pietrow, G. E. Winnikowa), całkowicie pominięto opracowania niemieckie, nie mówiąc już o polskich.

Zasługą Repoňa jest opracowanie typologii postaci Turgieniewowskich. Autor wykorzystał tu istniejące prace krytyczne (G. B. Kurlandska, A. I. Batiuto, L. Pild, Andrej Červeňak), wykazał się dużą pracowitością, powiązał obserwacje z poetyką i estetyką pisarza, dlatego jego wysiłek trzeba docenić. Badacz sprawnie lansuje swoją koncepcję typologii bohaterów, umie bronić swojego stanowiska w polemicznych sądach wobec uznanych autorytetów (np. L. W. Pumpianski, s. 77).

Mankamentem pracy są niepotrzebne, moim zdaniem, często literalne przekłady na słowacki fragmentów tekstów i wypowiedzi paraliterackich Turgieniewa. Książka adresowana jest do rusycysty, znającego język rosyjski, przeto przekłady nie mają tu sensu.

Anton Repoň, *Umelecke zobrazenie človeka v romanovom svete I. S. Turgeneva*, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied, Banská Bystrica 2011, ss.152.

A New Slovak Work on Ivan Turgenev

Summary

The review of *Umelecke zobrazenie človeka v romanovom svete I. S. Turgeneva* (Banská Bystrica 2011) by Anton Repoň, a Slovak specialist in Russian studies, deals with the poetics of Turgenev's novel. The author concentrates on the depiction of characters. To this end, he proposes his own typology of characters, provides a number of penetrating remarks on the specific traits of Turgenev's realism and tracks the aesthetic reception of his oeuvre by Russian symbolists. There is no denying of author's diligence, and his contribution to the research into the legacy of the greatest romantic among the Russian realists should be appreciated.